BAŞLANGIÇTAN
19. YÜZYILA RİZE TARİHİ

Editörler

Burak Gani EROL

Ali GÜVELOĞLU

Eyüp KUL

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları: 31

BAŞLANGIÇTAN 19. YÜZYILA RİZE TARİHİ
Editörler
Burak Gani EROL | Ali GÜVELOĞLU | Eyüp KUL

Kapak
Gökçe ARİFOĞLU

Dizgi Tasarım
Ali Murat ALTIPARMAK | Ahmet İshak DEMİR

Baskı Cilt
Ankara Ofset Basım Matbaacılık Reklam
İnş. Turz. Teks. Gıda Sanayi ve Tic. Ltd. Şti.
Büyük Sanayi Sitesi 1. Cad. Necati Bey İşhanı
No 93/43-44 İskitler / ANKARA
Tel: +90 312 384 50 63 Faks: +90 312 384 50 66

ANKARA 2020

ISBN: 978-605-9072-22-9
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Döner Sermaye İşletmesi Müdürlüğü
+90 464 223 61 26 – 1699 | donersermaye@erdogan.edu.tr

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yönetim Kurulu'nun
24.07.2020 tarih ve 522 nolu kararı ile basılmıştır.

Bu kitabın basım, yayın ve satış hakları
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi'ne aittir.
Bütün hakları saklıdır. Kaynak gösterilmek suretiyle alıntı yapılabilir.

BAŞLANGIÇTAN
19. YÜZYILA RİZE TARİHİ

Editörler

Burak Gani EROL

Ali GÜVELOĞLU

Eyüp KUL

İÇİNDEKİLER

RESİM, HARİTA VE TABLO LİSTESİ..... 10

ÖN SÖZ 11

EDİTÖRLER'DEN 15

BİRİNCİ BÖLÜM

ESKİ ÇAĞ'DA RİZE VE ÇEVRESİ

Rize'nin Eski Çağ Tarihi Araştırmalarında Karşılaşılan Bazı Sorunlar Üzerine Notlar 23
Ali GÜVELOĞLU
Tarih Öncesi Döneme Ait Bulgular 25
Qulha-Kolkhis Denkliği ve Güneydoğu Karadeniz Bölgesine Etkileri.26
Büyük Kolonizasyon Faaliyetleri Trapezos'un Doğusunda Nasıl Bir Etki Bıraktı?.....31
Kronolojisi Belirsiz Kaleler.....34

Eski Çağ'da Rize ve Çevresinde Ulaşım: Limanlar ve Kara Yolları..... 43
Kamil DOĞANCI
Karadeniz Sahil Yolu 49
Rhizaion'u İç Bölgelere Bağlayan Kara Yolları ve Geçitler 51
Limanlar.....54
Rhizaion ve Çevresinde Tespit Edilen Muhtemel Limanlar ve Demir Atma Yerleri (Batıdan Doğuya Doğru).....54
Pryxites 54
Prytanis Limanı?.....55
Athenai 55

Adienos....58
Askouros....58
Rhizaion....59
Kalos....60
Psykhros Limanı?....60

Antik Çağ'da Doğu Karadeniz Liman Yapıları ve Athenai (Pazar) Limanı 65
Fatih İNAN
Antik Çağ'da Doğu Karadeniz Limanları'nın Genel Karakteri....66
Athenai/Atina (Pazar) Limanı 73

İmparator Nero'nun Doğu Politikasında Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nin Stratejik Önemi* 79
Osman EMİR - Fatih İNAN
İmparator Nero'nun Doğu Politikası 84
İmparator Nero'nun Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki Siyasi Düzenlemeleri ve Karadeniz Politikası 92

Ammianus'un Karadeniz Tasviri.... 105
Hatice Tuğba AKDOĞAR AKBULUT
Orijinal Metin ve Türkçe Çevirisi 106
Değerlendirme 112

İKİNCİ BÖLÜM

ORTA ÇAĞ'DA RİZE VE ÇEVRESİ

Doğu Karadeniz Bölgesinde İlk Türk Yerleşimleri 154
Burak Gani EROL

Doğu Karadeniz'de Görülen İlk Türk Yerleşimleri 156
Kimmerler 157
İskitler 160
Kıpçaklar 161
Çepniler 164
Bulgarlar 166
Hunlar 168
Oğuzlar 169
Malazgirt Öncesi Dönem 169
Çağrı Bey'in Keşif Seferi 169
Tuğrul Bey Dönemi Anadolu Fetihleri 171
Sultan Alparslan Dönemi Anadolu Fetihleri 173
Malazgirt Savaşı Sonrası Dönem 176
Danişmendliler 180
Saltuklular 181
Mengücükler 182

XI-XIII. Yüzyıllarda Rize ve Çevresi 186
Sevgi Kübra AKDEMİREL

XI. Yüzyıl Öncesi Anadolu'nun Siyasi Vaziyeti 187
XI. Yüzyılda Anadolu ve Türk Hâkimiyeti 191
Türkiye Selçuklu Devleti 193

Haçlı Seferleri ve Anadolu 195
IV. Haçlı Seferi ve Doğu Karadeniz Bölgesi'ne Etkileri 199
Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkiye Selçuklu Devleti İle İlişkileri 201
Karadeniz Ticaretinde Trabzon Limanının Önemi 204
I. İzzeddin Keykavus'un Sinop Seferi ve Bölgeye Etkisi 205
Alâeddin Keykubad'ın Suğdak Seferi 207
Alâeddin Keykubad'ın Trabzon Seferi 209
Kösedağ Savaşı ve Anadolu'da Moğol İşgali 210

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YENİ ÇAĞ'DA RİZE VE ÇEVRESİ

Rize Şehri'nin Türk-İslam Beldesine Dönüşüm Sürecinde Vakıfların Rolü 216
Eyüp KUL
Rize'nin Şehirleşme Süreci 219
Rize Şehrinde Yer Alan Vakıf Eserleri 227
Camiler / Mescitler 228
Medrese / Muallimhaneler 260

17. Yüzyılda Rize (Trabzon Şer'iye Sicillerine Göre) 268
Sıtkı DAL
17. Yüzyılda Yapılan Seferlerin Rize'ye Yansımaları 272
Borç Alacak İlişkileri, Miras Taksimi ve Tereke Kayıtları 278
Ticari Faaliyetler 284

Trabzon Şer'iye Sicillerine Göre 18. Yüzyılda Rize Kazası 290
Aslan KANSIZ
Giriş 290
Asayiş Sorunları 292
Bölgedeki Askeri Faaliyetlerde Rize'nin Rolü 296
Ahalinin Yükümlülükleri ve Ödemeler 303
Karadeniz'de Rizeli Gemiciler 310
Ticari Bir Ürün Olarak Rize Keten Bezi (Feretiko) 313
Kölelik ve Köle Ticareti 315
Ölümler ve Tereke (Miras) Davaları 317
Arazi İdaresi: Timar ve Zeamet 319
Diğer Konular 322

BİBLİYOGRAFYA 326

İNDEX 357

Antik Çağ'da Doğu Karadeniz Liman Yapıları ve Athenai (Pazar) Limanı

Fatih İNAN*

Kafkasya ve Doğu Avrupa platformu ile Balkan ve Anadolu yarımadaları arasında doğu-batı doğrultusunda uzanan, İstanbul ve Çanakkale boğazları sayesinde Akdeniz'e bağlanan, ortalama derinliği 1300 m, boyu 1200 km, eni ise 600 km kadar olan Karadeniz, yaklaşık 423000 km^2 yüzölçümüne sahip bir içdenizdir.[137] Bu iç deniz, etrafını kuşatan havzasıyla birlikte birçok zenginliği içinde barındırmaktadır. Antik çağda Karadeniz; bir kısmı suyolu taşımacılığına imkân veren Dnieper, Dniester, Tanais (Don), Bug, Danube (Tuna), Iris (Yeşilırmak), Halys (Kızılırmak), Akampsis (Çoruh) gibi nehirleri, hemen her çeşit balığın bolca bulunduğu kıyıları, gemi yapımı için son derece kıymetli kereste rezervleri, zengin maden yatakları ve köle kaynağı toprakları ile ticarete açık çok cazip ve iştah kabartıcı bir coğrafya konumundaydı. Karadeniz tüm bu özelliklerinden dolayı *Büyük Kolonizasyon Dönemi* (MÖ 750-550) ile birlikte Hellenlerin yoğun olarak ilgisini çekmiştir.[138] Bu çalışmada Hellenlerin kurduğu kolonilerle dünya ticaretine açılan Karadeniz'in güneydoğu kıyılarının liman özellikleri ile bugünkü Rize ili Pazar ilçesine konumlanan Athenai/Atina Limanı ve bu limanın antik çağda nasıl kullanıldığı irdelenecektir. Konuya bütüncül bir gözle bakabilmek için önce Doğu Karadeniz

* Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Trabzon. fatihinan61@gmail.com ORCID: 0000-0001-9776-3976.

[137] Doğanay, Serkan, *Trabzon Limanı ve Hinterlandı*, Ankara 2014, 1-2.

[138] Osman, Emir, "M.Ö. VI. Yüzyılda Samsun ve Çevresinde Kolonizasyon Faaliyetleri", *Samsun Sempozyumu 13-16 Ekim 2011*, 3, 2012, 666.

Bölgesi'nin coğrafi özellikleri, liman yapıları ve ticaretteki durumuna kısaca değinilecektir.

Antik Çağ'da Doğu Karadeniz Limanları'nın Genel Karakteri

Doğu Karadeniz Bölgesi, coğrafi konum itibariyle güneyde Doğu Anadolu, güneybatıda Orta Anadolu bozkırları, kuzeydoğuda Kafkasya arasında kalan ve ülkemizin kuzeydoğu bölümünü oluşturan dağlık bir bölgedir. En eski zamanlardan beri bu coğrafyada varlığını sürdüren medeniyetler için bir kavşak görevi üstlenen Doğu Karadeniz Bölgesi, bölge sakinlerinin ihtiyaçlarını karşılayabilecek tüm olanakları barındırmaktaydı. Sahip olduğu zengin bitki örtüsü ve su kaynakları, doğal kaya sığınakları, çayırlar, Karadeniz'in balık çeşitliliği ve bol miktarda av hayvanı barındırması insanların bu topraklarda ikamet etmesini sağlayan başlıca sebeplerden olmuştur.[139] Kolonizasyon hareketi ile birlikte özellikle Miletos'lu kolonistlerin bu kıyılara gelmelerinin dört temel nedeni vardı: bölgenin bilhassa doğusundan temin edilen zengin madenler, canlı ve kurutulmuş balık, yenilenebilir bir kaynak olan köle ve gemi yapımı için kereste. Bunlar yanında canlı hayvan, zift, keten, balmumu da bölgeden ihraç edilen diğer ürünler arasında yer almaktaydı.[140] Bölgenin tüm bu ürünleri limanlar vasıtasıyla Karadeniz'in diğer kıyılarına veya Karadeniz dışına taşınıyordu.

Antik kaynaklara göre Pontus ve Kolkhis toprakları içinde yer alan Doğu Karadeniz'in coğrafi karakteri, bölgenin stratejik önemini, şehirleşmesini, ticaretini ve limanların yapısını etkilemiştir. Öyle ki Marmara ve Ege Denizi ile kıyaslandığın koy ve körfezin çok fazla olmadığı Karadeniz'in güney kıyılarında dağların denize paralel uzanması sahil boyunca girinti ve çıkıntıların oluşumuna engel olmuştur. Karadeniz'in bu fiziki yapısı haliyle limancılık faaliyetlerine de doğrudan yansımıştır.

---

[139] Veli, Ünsal, "Doğu Karadeniz'in Tarihi Coğrafyası", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 8, 2, 2006, 131.

[140] Emir, M.Ö. VI. Yüzyılda Samsun, 666.

Anadolu'nun Karadeniz kıyılarında Ege ve Marmara Denizindekiler ile kıyaslanabilecek doğal bir çıkıntı ile oluşmuş tek liman Sinop limanıdır. Bu karakterde Sinop limanı dışında doğal limana sahip olmayan ülkemizin kuzey kıyılarındaki limanlar eski dönemlerden beri genellikle dalgakıranlarla korunaklı hale getirilen yapay limanlar olarak inşa edilmiştir.

Karadeniz havzası limanlarının adeta kapısı olan Tuna suyolu, İstanbul Boğazı, Marmara Denizi, Çanakkale Boğazı, Ege ve Akdeniz, Cebelitarık Boğazı ve Süveyş Kanalı güzergâhları eski çağdan günümüze bölge kaynaklarının aktarımını sağlamıştır.[141] Avrasya'nın önemli denizlerinden biri olan Karadeniz'in güney kıyıları sahip olduğu stratejik avantajları yanında coğrafyasından kaynaklı bazı olumsuzlukları da barındırmaktadır. Özellikle antik kaynaklarda ve bölgeyi sonraki dönemlerde ziyaret eden seyyahların kayıtlarında bu olumsuzluklara dikkat çekilmektedir. Örneğin XVIII. yüzyılın ilk yıllarında doğuya seyahate çıkan Fransız Joseph de Tournefort, seyahatnamesinde Karadeniz dalgalarının sert ve Akdeniz'deki dalgalardan daha güçlü olduğundan ve Karadeniz'in şaşırtıcı olarak gemi yolculuğu yapmak için çok az iyi limanı bulunduğundan bahsetmektedir.[142] 1817-1819 yılları arasında tüm Karadeniz kıyılarını dolaşan Trabzonlu P. Minas Bijişkyan da *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası* adlı eserinde Karadeniz'deki limanların coğrafi yapısına değinmiştir. Bu denizde bulunan burunların çoğunun denize dik uzanması nedeniyle güvenilir limanlar oluşturmadıklarını ifade eden Bijişkyan, burunların bir kısmının esen rüzgârları engellediğini ancak özellikle Karadeniz'in güney kıyılarında batıdan esen rüzgârların sürekli fırtınaya sebebiyet verdiğini belirtmektedir.[143] Eserinde ayrı bir başlık altında Karadeniz limanlarını da anlatan Bijişkyan aşağıdaki bilgileri aktarmaktadır:

---

[141] Doğanay, Trabzon Limanı, 1-2, 5.

[142] Joseph Pitton de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, II. Kitap, Çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul 2008, II, 100.

[143] P. Minas Bijişkyan, *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası (1817-1819)*, Tercüme ve Notlar: Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1969, 6.

Karadeniz'de liman denilen birçok yer varsa da, kışlaklar pek azdır, çünkü Fener'den Ereğli'ye kadar iyi bir liman yoktur. Amasra limanı iyi olmakla beraber emin bir yer değildir. Ağlimanı, İnceburun gibi tabii medhali ile en emin limandır; fakat bu da geniş bir yer değildir. En büyük ve en iyi liman Sinop limanıdır ki burada Romalılardan kalmış bir tersane de vardır. Vona limanı[144] da büyük bir koyun mevcudiyeti sayesinde iyi bir yerdir ve burada üç yerde gemiler emniyet içinde durabilir. Keza, büyük koylar bulunan Platana[145] ve Sürmene[146] limanları emin yerlerdir. Eskiden Trabzon limanı da emin bir barınak idi; fakat şimdi bozulmuş bir haldedir. Karadeniz'in doğu tarafında eskiden iyi limanlar mevcut olduğundan Batum, Faş[147] vs. gibi mâmur şehirler bulunmuştur. Şimdi ise, Faş nehrinin ağzı sığ olduğundan gemiler içeriye giremiyor. Diğer birçok yerlerde de gemi durak yerleri varsa da emin değildirler. Abaza taraflarında Sohum,[148] Bucunda[149] ve Gelincik[150] limanları çok iyidir. Karadeniz'in kuzey kıyılarında Balıklava[151], Sivastopol vs. gibi işlek yerlerde daha çok emin limanlar vardır. Ölüdeniz geçildikten sonra, Ozu ve Akkirman ve şimdi de Odesa limanları daha

---

144 Ordu'nun Perşembe ilçesindeki liman, Boon Limanı olarak da geçer.

145 Antik çağda Hermonassa limanı olarak adlandırılan bugünkü Trabzon ili Akçaabat ilçesine konumlanan liman.

146 Antik kaynaklarda Susurmena yerleşimi olarak da geçen (Procopius, *de bellis*, VIII. 2. 3) bugünkü Sürmene ilçesinin limanı olan ve Hyssos - Ysi Porto limanı olarak geçen liman aslında Araklı ilçesinin batı kısmında denize doğru uzanan burnun doğu yakasında yer aldığı tespit edilmiştir.

147 Antik çağda Phasis limanı olarak biline Bugün Gürcistan'ın Poti şehrinden denize dökülen Rioni nehri.

148 Gürcistan'ın Sukhumi/Sokhumi şehri.

149 Gürcistan'ın Bichvinta/Pitsunda şehri.

150 Rusya'nın Krasnador Eyaletine bağlı Gelendzik şehri.

151 *Balaklava* ve *Symbolon Limen* olarak da geçen Kırım Yarımadası'nın Güney ucunda bulunan ve bir kısım toprağı Sivastopol şehrine dâhil olan şehir, J. A. Richard Talbert (Ed.), *Map-By-Map Directory to Accompany, Barrington Atlas the Greek and Roman World*, Princeton 2000, 359. Ayrıca bkz Talbert, 2000, map 23, G4. 1957 yılında Sovyetler tarafından Sivastopol'a bağlanana kadar bu isimde varlığını devam ettirmiştir.

> emindirler. Tuna'nın ağzında tehlikeli ve sığ yerler eksik değilse de, nehrin içerisinde iyi liman yerleri vardır. Balaban'ın ötesinde Geleğre, Balçık Varna ve Burgaz çok emin limanlardır.[152]

Antikçağda gemi yapım teknolojisinin zayıf olması ve pusulanın olmaması nedeniyle gemiler genellikle kıyıları izleyerek yol alıyorlardı. Karadeniz'in Anadolu kıyılarındaki en önemli doğal özelliklerinden olan dağların kıyıya paralel uzanması ve batıdan doğuya doğru esen rüzgârları nedeniyle Doğu Karadeniz kıyılarında bu rüzgârlara karşı korunaklı uygun yerlere küçük iskele ve limanların yapıldığını da görmekteyiz. Ancak bu limanlar kıyının hemen ardında yükselen Karadeniz dağları nedeniyle diğer yerlerle olan ulaşım bağlantıları yani hinterlantları çok dardı. Trabzon Limanı dışında hinterlandı neredeyse bulunmayan bu limanlar ticarette önemli bir payları olamamalarına karşın ticari ve askeri gemilerin barınmasında büyük bir görev üstlendikleri kaynaklarda belirtilmektedir. Bu noktadan baktığımızda Doğu Karadeniz Bölgesi'nde antik çağdan beri yapılan limanların ana mendireklerinin, batı rüzgârlarının ve batıdan doğuya doğru olan akıntıların olumsuz etkilerini önleyecek şekilde inşa edildikleri görülmektedir.[153] Batı rüzgârlarının Doğu Karadeniz limanlarına etkileri birçok seyyahın da eserlerine konu olmuştur. XIX. yüzyılda Trabzon'da Fransız konsolosu görevindeyken Batum'a düzenlediği seyahatte Doğu Karadeniz limanları hakkında bilgi veren Victor Fontanier'in seyahatnamesinde de bu rüzgârlardan bahsedilmektedir. Sürmene Limanı'nın[154] Karadeniz'deki en güvenli limanlardan biri olduğunu ve gemilerin güvenli bir şekilde kışı burada geçirebileceklerini aktaran Fontanier, Sürmene Limanı'nın bu özelliğinin ise batıdan esen rüzgârlara karşı emniyetli bir yer olmasından kaynaklandığını, yoksa Sürmene'nin bir limandan ziyade bir iskeleye sahip olduğunu aktarmaktadır. Doğuya

---

[152] Bijişkyan, *Karadeniz Kıyıları*, 7.
[153] Doğanay, *Trabzon Limanı*, 15.
[154] Bkz. 10. Dipnot.

doğru anlatımına devam eden Frontanier, Rize'de Kemer Burnu'ndan itibaren başlayan geniş körfezdeki Soğuksu Limanı'nın da batıdan esen rüzgârlardan korunmak için uygun olduğunu ve bu limanın oldukça iyi olduğunu kaleme alır. Seyahati sonunda Batum'a ulaşan ve buradaki limanın Karadeniz'deki en iyi liman olduğunu ifade eden Fontanier, Batum Limanı'nın geniş ve limanda demirleme imkânının mükemmel olduğunu, kuzey ve doğudan esen rüzgârların gemileri tehdit edecek kadar güçlü olmadığını ve bölgenin tek tehlikeli rüzgârı olan batı rüzgârlarından hiç etkilenmediğini kaydeder.[155]

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde liman ve limancılık faaliyetlerini etkileyen faktörlerden biri de iklimdir. Bölge kıyılarının sahip olduğu ılıman iklim sayesinde kar yağışlı ve karla örtülü gün sayısı ile donlu gün sayısı azdır. Bu noktadan baktığımızda bölgenin iklim yapısının limancılık faaliyetlerine doğrudan olumsuz bir etkisi bulunmaz. Ancak limanlar hinterlantlarıyla ayrı düşünülmemelidir. Yukarıda belirtilen iklim olayları limanların hinterlantları ile olan karayolu bağlantısını olumsuz etkilemesi, haliyle limanların işleyişine de bir engel oluşturur.[156] Her mevsim yağışlı olan bölge kıyılarında hâkim rüzgâr ve basınç merkezleri de mevsimlere göre deniz ulaşımını etkileyen faktörlerdendir. İlkbahar ve kış dönemlerinde etkili olan Karayel, deniz ve limancılık faaliyetleri noktasında elverişsiz bir durum oluştururken sonbahar ve kış mevsimlerinde daha fazla görülen yağışlar nedeniyle bölge limanlarında yapılan yükleme boşaltma işlemi de olumsuz etkilenmektedir.[157]

Doğu Karadeniz Limanları'nın en eski dönemlerden itibaren karşılaştığı sorunlardan biri de liman çevrelerinin kumlu bir yapıda olmasıdır. Karadeniz'deki limanlar genellikle iç kesimlerle daha kolay ulaşım

---

[155] Özgür Yılmaz, "Victor Fontanier'nin 1831'de Trabzon'dan Batum'a Seyahati", *Mavi Atlas*, 2, 2014, 123, 127, 129.

[156] Doğanay, *Trabzon Limanı*, 20.

[157] Doğanay, *Trabzon Limanı*, 16-19.

imkânı sağlayan akarsu vadilerinin ağızlarına veya yakınlarına yapılmıştır. Akarsuların getirdiği alüvyonlar ve deniz kıyılarında görülen kum taşımaları, limanların kumla dolmasına, büyük yük ve yolcu gemilerinin limanlara girememesine neden olmuştur. Limancılık faaliyeti olarak oldukça olumsuz olan bu durum sonucunda sığ limanlara giremeyen büyük gemiler açıkta demirleyerek yük ve yolcular *mavra* adı verilen küçük teknelerle karaya taşınmışlardır.[158] Bölge limanlarının sığ yapısından Bijişkyan da bahsetmiştir.[159]

Karadeniz içinde kendine has özelliklere sahip Doğu Karadeniz kıyıları *Büyük Kolonizasyon Dönemi* ile birlikte dünya ticaretine entegre edilmiş ve çağlar boyunca önemini giderek artmıştır. Bugün olduğu gibi antik çağda da Karadeniz'in kuzey ve güney bölgeleri ekonomik anlamda birbirinden farklı bir karakter arz etmiştir. Şöyle ki, Karadeniz'in kuzey kıyılarında yer alan topraklar nüfusça az, fakat beslenme imkânları bakımından son derece zengindi. Hububat bolluğunun yanında, bölgeden sağlanan kurutulmuş balık,[160] en önemli ticari ürünlerden biriydi. Karadeniz'in güney bölgesi yani Anadolu'nun kuzeyi ise nüfus bakımından kalabalık, fakat hububat bakımından fakir bir coğrafyaydı. Buna karşın bölgede, kereste, maden, balık, köle ve canlı hayvan ticareti ile meşhurdu.[161] Miletos'lu kolonistler burada, bu ticaret ürünlerinin alınıp satılması ve deniz aşırı bölgelere taşınması için sadece büyük koloniler kurmadılar, aynı zamanda ticari amaçlı pazar yerleri ya da küçük ölçekte

---

[158] Özgür Yılmaz, *Tanzimat Döneminde Trabzon*, Trabzon 2012, 396-398.

[159] Bijişkyan, Karadeniz Kıyıları, 7.

[160] Antik Çağ'da Karadeniz'deki balık ticareti ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Ali Güveloğlu, "Antik Çağda Karadenizde Balık ve Balıkçılık", *Geçmişten Günümüze Samsun-Canik ve Değerleri II*, Ed. Osman Köse, Samsun 2013, 727-742.

[161] Osman Emir, "Antik Dönemde Karadeniz'de Deniz Ticareti ve Başlıca İhraç Ürünleri", *Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu IV Doğu Karadeniz Bildiriler Kitabı*, İstanbul 2012, 165-178; "Grek Kolonizasyon Dönemi'nde Karadeniz'de önemli bir Geçim Kaynağı: Köle Ticareti", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 11, 2011, 9-28.

ticaret merkezleri de oluşturdular. *Emporion*[162] olarak adlandırılan bu küçük ticaret merkezleri genellikle deniz kıyılarında kurulmuştur. Karadeniz ile çevresinden elde edilen mallar, bu *emporion*lar ile deniz aşırı bölgelere taşınmıştır.[163] *Büyük Kolonizasyon Dönemi* ile birlikte kapıları açılan Karadeniz coğrafyası üzerinde ekonomik faaliyetlerin yoğunlaşması Hellenistik[164] ve Roma dönemlerinde bölge için siyasi çekişmelerin yaşanmasını da beraberinde getirmiştir.

Siyasi ve ekonomik kaygılar doğrultusunda Doğu Karadeniz Limanları kolonistler ve sonraki dönemlerde bölgeye gelenler için vazgeçilmez olmuştur. Zira askeri ve ticari tüm taşımacılık bu limanlar vasıtasıyla gerçekleştiriliyordu. Antik kaynaklara göre bugünkü Ordu ilinden Gürcistan'a kadar uzanan kıyılarda antikçağda 8 liman önemli görevler üstlenmiştir. Bu limanlar: Ordu-Perşembe ilçesine konumlanan Boon/Vona Limanı, Giresun Espiye ilçesine konumlanan Zephyrion/Zefre Limanı, Trabzon Akçakale'ye konumlanan Kordyle Limanı, Trabzon Akçaabat'a

---

[162] *Emporion/emporia*, ticari amaçlı deniz kıyılarında kurulan pazar yerleri olarak tanımlanmaktadır. *Emporion/ emporia* kelimesinin anlamı ile ilgili tartışmalar için bkz. Gocha R. Tsetskhladze, "Greek Colonisation of the Black Sea Area: Stages, Models and Native Population", *The Colonisation of the Black Sea Area, Historical Interpretation of Archaeology*, Ed. Gocha R. Tsetskhladze, Stuttgart 1998, 15-18. Arkaik ve klasik dönemlerde *emporion* kelimesinin anlamı ve kullanımı ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. E. K. Petropoulos, *Hellenistic Colonisation in Euxeinos Pontos: Penatrotion, Early Establishment, and the Problema of the 'empirion' revisited*, BAR International Series 1394, Oxford, 2005, 75 vd.

[163] Osman Emir, *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Pontos: MÖ IV. yüzyıl-MS III. yüzyıl*, Trabzon 2014, 187-215.

[164] Makedonya Kralı Büyük İskender'in Akhamenid kralı III. Dareios'u yendikten sonra bizzat Akhamenid kralı olduğu MÖ 330 yılından, Hellenistik krallıkların sonuncusu olan Mısır'daki Ptolemaios Krallığı'nın Roma'nın eline geçtiği tarih olan MÖ 31/30'a kadar geçen süre Hellenizm Devri ya da Hellenistik Dönem olarak adlandırılır (François Chamoux, *Hellenistic Civilization*, Translated By Michel Roussel in Coorparation with Margaret Roussel, Oxford 2002, 1; Mitchel Austin, *The Hellenistic World: From Alexander to the Roman Conquest: A Selection of Ancient Sources in Translation*, Cambridge-New York 2006, 1; C. Habicht, *The Hellenistic Monarchie: Selected Papers*, Oxford and New York 2006, 42-43).

konumlanan Hermonassa Limanı, Trapezous/Trabzon Limanı, Trabzon'un Araklı ilçesine konumlanan Hyssos (Ysi Porto-Sürmene) Limanı, Rize Pazar ilçesine konumlanan Athenai Limanı ile Gürsitan'ın Batum şehri batısına konumlanan Apsaros (Gonio) Limanı'dır.[165]

Athenai/Atina (Pazar) Limanı

Osmanlı döneminin sonlarına kadar eski adını muhafaza eden Athenai/Atina Limanı bugün Rize'nin Pazar ilçesine konumlanan limanıdır. Hellenistik Dönem ile birlikte kaynaklarda karşılaşılan Athenai isminin burası için kullanımına ilişkin birkaç farklı görüş vardır. Procopius'a göre Athenai adlı yerleşim, adını sanılanın aksine Büyük Kolonizasyon Dönemi ile birlikte gelen Atinalıların yerleşmesiyle almamıştır. Athena isimli bir kraliçenin burada saltanat sürmesi sonucu yerleşime bu ad verildiğini aktaran Procopius, bu kraliçenin mezarının kendi dönemine kadar bilindiğini kaydetmiştir.[166] Arrianus ise Hellenlere ait bir Athena tapınağı olduğundan buraya söz konusu ismin verildiğini düşünmektedir.[167] Ayrıca Bryer ve Winfield, Athenai isminin Lazca'da "gölgeli yer" anlamına gelen kelimeden türetilerek verildiğini de ifade ederlerken[168] Umar, Athenai sözcüğünün Luwi dilinden ya da Luwi dili ile akraba bir dilden geldiğini iddia etmektedir.[169]

Athenai, Rize'nin doğusunda Romalılar ile Laziler arasında bulunan ve özgür insanların yaşadığı bölge içerisinde bulunan bir yerdir.[170] Antik

---

[165] Bu Limanlar hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Fatih İnan, "Arrıanus'un 'Arriani Periplus Ponti Euxini/Arrianus'un Karadeniz Seyahati' Adlı Eserine Göre Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki Küçük Limanlar", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 24, Bahar 2018, 155-182.

[166] Procopius, *de bellis*, VIII. 2. 10.

[167] Arrianus, *periplus*, IV.1. Arrianus burada ayrıca terk edilmiş bir kalenin de olduğunu kaydetmiştir.

[168] Anthony Bryer ve David Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, I-II, Washington 1985, 135 vd.

[169] Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar: Türkiye'nin Tarihsel Coğrafyası ve Tarihsel Adları Üzerine Alfabetik Düzende Bir İnceleme,* Ankara 1993, 133.

[170] Procopius, *de bellis*, VIII. 2. 10.

kaynaklarda Athenai'nin yüksek yaylalarında Ekekhires[171] ve Heptakometes'in[172] bir kolu olan Byzeres'lerin yaşadığı belirtilmektedir.[173] Yörenin en eski sakinlerinden olan bu halklar hakkında kaynaklarda çok fazla bilgi yoktur.

MÖ VI. yüzyılın sonlarına doğru bölgeye gelen Hellen kolonistleri Athenai kentinin sakinlerini oluşturmuşlardır. Geç Hellenistik Dönem'de aktif bir yer olduğu düşünülen bu kent, Roma Cumhuriyet Dönemi'nde Pompeius'un bölgede yaptığı siyasi düzenlemelerde daha da önemli bir yer haline gelmiş olmalıdır.[174] Athenai yerleşkesi ve buradaki limanın antik çağı hakkında en ayrıntılı bilgileri MS 131 yılında atandığı Kappadokia valiliği görevine başlamadan önce İmparator Hadrianus (MS 76-138)

---

[171] Pseudo-Scylax, *periplus.* 83; Mela, *De Chorographia*, I. 107.

[172] Mossyonoikoi halklarına daha sonra verilen isim olarak bilinir. Bu halkların tarihte bilinen en önemli özelliği III. Mithradates Savaşları (MÖ 74-63) sırasında Roma generali Pompeius Pontos'ta ilerlerken Heptakometes'lerin Pontos'a özel deli balını Roma askerlerinin yol güzergâhlarına bırakarak onların zehirlenmeleri ve daha sonra zehirlenen Romalıları kolayca yenmeleridir. Pompeius'un Trapezous dağlarında yaşadığı bu saldırı Strabon (*Geographika*, XII. 3. 18)'un eserinde şöyle kaleme alınmıştır: *…Sidene ve Themiskyra Bölgesi'nden Küçük Armenia'ya kadar uzanarak Pontos'un doğu tarafını meydana getiren Paryadros Dağı da vardır. Şimdi bütün bu dağlarda yaşayan insanlar tamamiyle vahşîdir. Fakat Heptakomet'ler daha da kötüdür. Bazıları ağaçta veya seyyar ahşap kulelerde yaşarlar. Bu kulelere Mossyn dendiğinden, antik devirde bu insanlar Mosynek'ler olarak adlandırılmışlardır. Bunlar vahşî hayvan eti ve ceviz yiyerek yaşarlar ve kulelerinden atlayarak yolculara saldırırlar. Heptakomet'ler, Pompeius'un ordusu dağlık ülkeden geçerken üç Roma bölüğünü imha etmiştir. Bunlar ağaç sürgünlerinden elde edilen deli balı kâselerle yol üzerine bıraktılar ve askerler bunu yiyip de bilinçlerini kaybedince onlara saldırarak kolayca hepsini saf dışı ettiler. Bu vahşilerin bir kısmına da Byzeres denir.*

[173] Pseudo-Scylax, *periplus.* 82; Apollonius Rhodius, *Argonautica*, II. 396-397; Strabon, *Geographika*, XII. 3. 18.

[174] Emir, Hellenistik ve Roma, 111 vd.; ayrıca bkz. Mehmet Oktan, "Roma Cumhuriyet Döneminde Pontos'da Yapılan Düzenlemeler", *Anadolu (Anatolia)*, S: 34, 2008, 51 vd.; H.A.M. Van Wijlick, *Rome and the Near Eastern Kingdoms and Principalities, 44-31 BC: A Study of Political Relations during Civil War*, Durham University 2013, 47 vd.

için Pontus kıyılarındaki garnizonları denetleyen Arrianus[175] aktarmaktadır:

> Oradan [Hyssos Limanı], sabahleyin ırmaklardan esen rüzgârlarla yelken açtık ve aynı zamanda düzenli olarak kürek çekerek ilerledik; Homēros'un dediği gibi; "*zira rüzgârlar soğuk esiyorlardı; gene de hızlı gitmek isteyenler için yeterli değillerdi*". Daha sonra deniz duruldu, bu yüzden sadece kürekle ilerledik. Ardından birdenbire ufukta özellikle doğuya doğru yükselen bir bulut belirdi ve korkunç bir rüzgâr tam olarak ters yönden esti, bu bizim tek avantajımızdı; çünkü kısa süre içinde denizi dalgalandırdı, sadece küreklerin boşluklarından değil; fakat aynı zamanda güvertelerin üzerinden ve yanlardan da, her iki taraftan bol miktarda su aldığımız için, sanki bu tragedya mısrasında anlatıldığı gibi, *"ve biz onu dışarı atıyorduk, o ise içeri giriyordu"* en azından küçük dalga gemi parapetini[176] aşmıyordu. Bu bakımdan meşakkatle ve zorlukla kürek çekmeyi başarıyorduk ve birçok güçlüklerden sonra, Athēnai'a ulaştık. Zira Karadeniz'de, bu şekilde adlandırılan bir yer ve orada Hellenlere ait bir Athēna Tapınağı vardır ve bu sebepten dolayı, bu yere bu adın verildiğini sanıyorum ve ayrıca burada terk edilmiş bir kale de bulunur. Yılın bu mevsiminde az sayıda gemiyi barındıran ve onları güney (lodos) ve bilhassa doğu rüzgârından koruyan demir atma yeri; kuzey/kuzeydoğu rüzgârından (poyraz) sığınan gemileri de koruyabilirken; fakat Karadeniz'de *aparkias* ve *thraskios,* Hellas'ta ise, *skirōn* olarak adlandırılan kuzeybatı rüzgârına karşı aynı derecede korumayabilir. Akşama doğru kuvvetli yankılar uyandıran gök gürültüleri ve şimşekler ortalığı kapladı ve rüzgâr hep aynı kalmayıp; ama önce güneye ve kısa süre sonra da güneyden güneybatı rüzgârına doğru yönünü değiştirdi ve liman artık gemiler için gü-

---

[175] Murat Arslan (Çev.), *Arrianus'un Karadeniz Seyahati/Arriani Periplus Ponti Euxini*, İstanbul 2005, X.

[176] Gemi kenarı, küpeşte.

> venli olmaktan çıktı. Bundan dolayı denizin tamamen patlamasından önce, bir *triērēs* haricindeki bütün gemileri Athēnai barınağının kabul edebildiği ölçüde karaya çektik; çünkü bu üç sıra kürekli savaş gemisi bir kayalığa yanaşıp güvenle demir atmıştı. Gemilerin büyük bir bölümünü, karaya çekilmeleri amacıyla komşu sahillere göndermek bana uygun görünüyordu. Öyle ki, biri dışında gemilerin hepsi kolaylıkla kıyıya çekilebildi ki tam onun limana getirildiği sırada çarpan bir dalga altına girip gemiyi kaldırarak, onu alabora ettikten sonra, sahile doğru fırlattı ve paramparça etti. Böylelikle sadece yelkenler, deniz donanımları ve mürettebat değil; her şey kurtarılmış oldu; fakat aynı zamanda çiviler ve balmumu da söküldü. Bu yüzden gemi yapımı için tahtadan başka hiçbir şey eksik değildi. Sizin de bildiğiniz gibi, gerçekten bunlardan Karadeniz kıyısı boyunca oldukça bol miktarda var. Bu fırtına iki gün boyunca sürdü ve orada kalmak zorunluydu. Zira Karadeniz'deki Athēnai kentinden sanki terk edilmiş ve isimsiz bir liman yeri gibi, geçip gitmek bize uygun görünmemişti.[177]

Arrianus, bu anlatımında birden ortaya çıkan fırtınalar ve akabinde oluşan dev dalgalarıyla ünlü Karadeniz'in bu hırçın özelliğinin antik çağdaki bir örneğini aktarırken[178] diğer taraftan ne kadar zor şartlar altında

---

[177] Arrianus, *periplus*, III-V.

[178] Karadeniz'in misafir sevmez ve bu hırçın özelliği, buralara seyrüsefer düzenleyen birçok gemicinin maruz kaldığı bir olaydır. Örneğin XVIII. yüzyılın ünlü Osmanlı seyyahı Evliya Çelebi (*Evliya Çelebi Seyahatnamesi II*, Haz. Z. Kurşun, A. Kahraman ve Y. Dağlı, İstanbul 1999, 70-71), Arrianus'un maruz kaldığı bu kötü duruma benzer bir durum yaşamış, söz konusu bu talihsiz olayı eserinde şöyle aktarmıştır: *Korkunç bir girdaba düştük. Bazen güzel, bazen kötü günler ile bir gün bir gece amansız deniz içinde çalkalanıp durduk. Ne taraf gideceğimiz bilmiyorduk. Nihayet 'mübarek olmayan enginde ne yol ne yön gösteren var' sözüne düştük… Bu şekilde girdapta dalgalar ile başıboş gezerken Allah'ın hikmetinden olacak, gün doğusu tarafından kara bulutlar göründü. Arkadan gök gürültüsü, şimşek ve sağanak halinde yağmur, kırıntılı uçan kumlar başlayınca, gemicilerin yüzlerinin rengi değişti… Üç gün üç gece kar, tipi bora eksik olmadı. Gemicilerin gemi üstünde durmaya kuvvetleri kalmadı. Her biri geminin bir köşesinde hazine bulmuş gibi gözden kayboldular. Yolculardan kimisi kusuyor, kimisi kurbanlar, sadakalar, adaklar adıyordu… Bazen gökyüzüne çıkıp geminin direği bulutlara dokunuyor,*

sığındıkları Athenai Limanı'nı anlatmaktadır. Şartlar zor olmasına rağmen Athenai Limanı'na kolay bir şekilde sığındıklarını anlatan Arrianus, bu limanın çok az bir gemi barındırabilecek kapasitede olduğunu ve özellikle kuzeybatı rüzgârlarına karşı limanın çokta güvenilir olmadığını kaydetmektedir. Arrianus'un aktardıklarından Athenai Limanı'nın Roma döneminde gemilerin genel bir uğrak yeri olmadığı sadece fırtınalı havalarda sığınılan ya da küçük ticari faaliyetlerde ve balıkçılıkta kullanılan bir liman olduğu anlaşılmaktadır. Arrianus, Athenai Limanı ve çevresinden bahsederken bölgenin gemi yapımında kullanılan ağaç bakımından oldukça zengin olduğunu ifade etmektedir. Antik çağda gemiciler için çok fazla tercih edilmeyen Athenai Limanı'nın sonraki dönemlerde de işlek bir kullanımı olmamıştır. Limanın bu durumu XIX. yüzyıl seyyahlarından Bijişkyan'ın Athenai'den küçük ve önemsiz bir liman olarak söz etmesinden de anlaşılmaktadır.[179]

Büyük Kolonizasyon Hareketi ile Karadeniz'e Hellenlerin gelmesi ve özellikle MÖ VI. yüzyıldan itibaren Doğu Karadeniz'e Miletos'luların koloniler kurmasıyla bölgenin demografik ve kültürel yaşantısında değişiklikler görülmeye başlanmıştır. Miletos'lular yerel halkla ortaklaşa kullandığı coğrafyanın zenginliklerini zamanla fark edince ekonomik iştahları daha da kabarmıştır. Ancak ekonomik çıkarlar neticesinde stratejik önemi artan bölge limanları Akdeniz limanları kadar kullanışlı değildi. Hemen her antik kentin bir limanı olmasına rağmen dağların denize paralel uzanması ve denizin hemen ardından yükselmesi, özellikle batı yönlü rüzgâr-

---

bazen denizin dibine inip sanki gemi gayya deresi denilen cehennemin dibine batıyordu. Dört tarafımızda Karadeniz simsiyah direk gibi yükseliyordu. Sonunda ambarın kapağını açarak ağır yüklerin hepsini denize attık. Yine kurtulamadık. O sırada geminin kıçında dümenin iğniciği kırılıp dümen denize düşünce, gemiciler ellerini dizlerine vurup yüksek sesle birbirileriyle helalleşmeye başladılar… Bu arada bir sağanak daha gelip gemiyi baş tarafından ikiye bölünce gemide gizlenen yolcular ve esirler dahi dışarı çıkıp feryada başladılar… Büyük gemi baştan kıça varıncaya kadar iki parça oldu.

[179] Bijişkyan, *Karadeniz Kıyıları*, 63.

ların şiddeti, çoğunlukla akarsu ağızları veya yakınlarında bulunan limanların kumla dolması, Trabzon Limanı dışında hinterlantlarıyla bağlantı sağlayan kara yollarının olmaması gibi nedenlerden dolayı yoğun bir kullanımları olmamıştır. Tüm bu olumsuzluklara rağmen bölge limanları antik çağ ticaretinde etkin olmuşlardır. Özellikle Roma İmparatorluğu'nun Parth İmparatorluğu ve Uzakdoğu hedefleri için Doğu Karadeniz limanları askeri garnizonlara ikmal sağlayan bir üs konumunda olmuş ve bölge limanları askeri faaliyetlerde de kullanılmıştır. Bu faaliyetler arasında antik kaynakların Doğu Karadeniz kıyılarında bahsettiği limanlardan Trabzon Limanı ve Gürcistan'da bulunan Phasis Limanı dışındaki limanları daha küçük limanlar olarak değerlendirilebilir. Athenai Limanı'nın da dâhil olduğu bu küçük limanlar ekonomik ve askeri amaçlı seyrüsefer düzenleyen gemiler için zor anlarda sığınılan, hinterlandı fazla olmayan ve yerel halkın balıkçılık gibi temel gereksinimlerini karşılayan daha küçük çaplı alternatif geçici konaklama yerleri olarak görevler üstlenmiştir. Athenai Limanı'nın geçici sığınma yeri olarak kullanımı dışındaki özelliklerinden biri olan kıyıya yakın ormanlarının barındırdığı gemi yapımı için son derece elzem zengin kereste rezervleri limanın işlerliğini artıran etkenlerdendir.

BİBLİYOGRAFYA

I. Bölüm Kaynakçası

Antik Çağ Kaynakları

Aelianus. *De Natura Animalium.* (Ael. *Anim*.). *De Natura Animalium*. Eds. M. G. Valdés et al. Stuttgart-Leipzig: 2006.

Aelianus. *On Animals,* Çev. A. F. Sholfield, London: 1958.

Agathias, *Historiae*. (Agat. *Hişt*). *The Histories*. Çev. J.D. Frendo, Walter de Gruyter. Berlin & New York: 1975.

Ammianus Marcellinus. *Rerum Gestarum Libri. Romische Geschichte I-IV*, Çev. Wolfgang Seyfarth, Berlin: 1975-1978

Ammianus Marcellinus. *Rerum gestarum libri qui supersunt I-II*. Çev. Wolfgang Seyfarth Stuttgart-Leipzig: 1978.

Ammianus Marcellinus. *Ammianus Marcellinus: The later Roman Empire (AD 354-378),* Çev. W. Hamilton. Introduction ve Notes by A. Wallace-Hadrill. Oxford - New York: 1986.

Ammianus Marcellinus. *Ammianus Marcellinus*. Çev. J. C. Rolfe I-III. London: 2000.

Ammianus Marcellinus. *Roma Tarihi*, Çev. S. Özgüler. İstanbul: 2019.

Apollonios Rhodios. *Argonautica.* (Apoll. Rhod. *Argon*). *The Argonautica*, Çev. R. C. Seaton. London: 1967.

Apollonios Rhodios. *Argonautika,* Çev. P. Green, California: 2007.

Apollonios Rhodios. *Jason and the Golden Fleece (Argonautika).* Çev. R. Hunter. Oxford - New York: 2009.

Aristoteles. *Historia Animalium* (Aristot. *Hist. An.*). *History of Animals*. Çev. A. L. Peck, London: 1965.

Aristoteles. *Politica* (Aristot. *pol.*) *Politics*. Çev. H. Rackham, London: 1967.

Aristoteles. *Politika*. Çev. Ersin Uysal. İstanbul: 2010.

*Arrianus. Acies Contra Alanos. (*Arr. *Acies Cont*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Arriani Nicomediensis Scripta Minora*, Rudolf Hercher (ed.), Leipzig 1885.

Arrianus. Flavii Arriani Guae Existant Omnia, Ed. A. G. Rose - G. Wirth. Stuttgart-Leipzig: 1967.

Arrianus. Periplus Ponti Euxini (Arr. *Periplus*). *Arriani, Periplus Ponti Euxini / Arrianus'un Karadeniz Seyahati*. Çev. M. Arslan. İstanbul: 2005.

Claudius Ptolemaios. *Geographika Hyphegesis*. (Ptol. *geogr*.). *Geographia (lib. 1-3),* Ed. K. Müller. Paris: 1883.

Claudius Ptolemaios. *Geographia (lib. 4-8).* Ed. C. F. A. Nobbe I-II. Leipzig: 1845.

Claudius Ptolemaios. *Ptolemy's Geography: An Annotated Translation of the Theoretical Chapters.* Çev. Berggren, J. L. – A. Jones. Oxford: 2000.

Claudius Ptolemaios. *The Geography of Ptolemy*. Çev. E. L. Stevenson New York: 1932. http://www.heritageinstitute.com/zoroastrianism/reference/ptolemy/index.htm.

Dio Cassius. *Rhomaika. Dio's Roman History: Books LXI-LXIX, Vol. VIII*, Çev. E. Cary, London: 1925.

Dio Cassius. *Dio's Roman History*, *Vol. IV*, Çev. E. Cary. London:1955.

Diodorus Siculus. *Bibliotheke Historike*. (Diod.) *The Library of History*. (11 Cilt.) Çev. C. H. Oldfather et al. London: 1933-1967

Diodorus Siculus. *The Persian Wars to the Fall of Athens: Book 11-14.34 (480-401 BCE).* Çev. P. Green. Austin: 2010

Dionysios. *Periegesis*. (Dion. *Perieges - , Periegetes.*) *Orbis Terrarum Descriptio*. Ed. F. C. Matthiae. 1817.

Dionysios. *Dionysius Periegetes.* Çev. G. Bernhardy. Leipzig: 1826.

Eutropius, (*Breviarium Historiae Romanae)*. *Roma Tarihinin Özeti*. Çev. Ç. Menzilcioğlu. İstanbul: 2007.

Gaius Julius Solinus, *Collectanea Rerum Memorabilium*. (Sol. *Coll. Mem.)*. *C. Iulii Solini Collectanea Rerum Memorabilium.* Ed. Theoder Mommsen. Berlin: 1958.

Gaius Plinius Caecilius Secundus. *Epistulae*. (Plin. *epist*.). *Epistularum libri novem, epistularum ad traianum liber, panegyricus*. Çev. H. Keil et al. Stutgatt: 1865.

Gaius Plinius Caecilius Secundus. *Epistularum Libri Decem*, R. A. B. Mynors, Oxford - New York: 1963.

Gaius Plinius Caecilius Secundus. *Letters and Panegyricus.* Çev. B. Radice I-II. London: 1989-1997.

Gaius Plinius Caecilius Secundus. *Genç Plinius'un Anadolu Mektupları, 10. Kitap*. (Çev. Ç. Dürüşken - E. Özbayoğlu. İstanbul: 2001.

Herodotos. *Historiai*. (Hdt.) Çev. M. Ökmen. İstanbul: 2002.

Herodotos. *Histories*. Çev. J. Marincola. Oxford - New York: 2003.
Hipokrates. *Hippokrates*. Çev. W.H. S. Jones. London: 1926.
Homeros. *İlyada*. (Hom. *Il*.). *İlyada***.** Çev. Fulya Koçak. Ankara: 2009.
Homeros. *Odysseia*. *Odysseia*. Çev. A. Erhat. İstanbul: 2009.
Josephus, *Historicus Bellum Iudaium. Judean War 2*. Çev. Steve Mason. Leiden-Boston: 2008.
Ksenephon. *Anabasis.* (Ksen. *Anab*). *Anabasis*, Çev. C. L. Brownson. London: 1968.
Ksenephon. *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)*. Çev. Oğuz Yargılaş. İstanbul: 2011.
Mihail Kritovulos. *Kritovulos Tarihi*. (Kritovulos). *Kritovulos Tarihi 1451-1467*. Çev. Ari Çokona. İstanbul: 2012.
Memnon. *Herakleia Pontike Tarihi*. Çev. Murat Arslan. İstanbul: 2007.
Plinius, *Naturalis Historia.* (Plin. *nat*). *Natural History*. Çev. H.R. Rackham et al. London: 1938-1971.
Plinius, *Naturalis Historiae Libri XXXVII.* (Vol. I. Libri I-VI). Eds. L. von Jan – K. Mayhoff. Stuttgart: 1933.
Plutarkhos. *Bioi Paralleloi*. (Plut.). *Vitae parallelae*. Çev. C. Sintenis. Vol. I-[V]. Stuttgart: 1908-1913.
Plutarkhos. *Plutarch's Lives*. Çev. B. Perrin. London: 1959.
Plutarkhos. *Plutarkhos Hayatlar XXI, Lysandros-Sulla.* Çev. N. Bayar - A. Önsay. Ankara: 1999.
Polybios. *Historiai*. (Polyb.). *The Histories I-IV*. Çev. W. R. Paton. London: 1960.
Polybios. *The Histories*. Çev. R. Waterfield. Introduction and Notes B. McGing. Oxford - New York: 2010.
Pomponius Mela. *De Chorographia.* (Mela, *chorog*.) *De Chorographia liber*. Çev. Piergiorgio Parroni. Roma: 1984.
Pomponius Mela. *Pomponius Mela's Description of the World*. Çev. R. E. Romer. Michigan: 2008.
Procopius. *De Aedificiis.* (Prok. *Aed*). *On Buildings*. Çev. H.B. Dewing-Glanville Downey, London: 1940.
Procopius. *De Bellis.* (Prok. *Bell*). *History of the Wars*, Çev. H.B. Dewing. London: 1928.
Pseudo-Scylax. *Periplous*. *Pseudo Skylax's Periplous, The Circumnavigation of the Inhabited World*. Çev. Graham Shipley. Malbourne: 2011.

Pseudo-Scylax. "Pseudo-Skylaks: Periplous", Çev. Murat Arslan, *Mediterranean Journal of Humanities*. II/1. 2012. s.239-257.

Pseudo-Scymnus. *Ad Nicomedem.* (Ps.-Scymnus). *The Tradition of the Minor Greek Geographers*. Ed. A. Diller. Lancaster-Oxford: 1952.

Ptolemaios. *Geographika Hyphegegis.* (Ptol. *geogr*). *The Geography*, Çev. J. Fischer. New York: 2000.

Ptolemaios. *Ptolemy's Geography*. Çev. J. L. Berggren – A. Jones, Princeton - New York: 2000.

RE: Paulys Real-Encyclopädie der classischen Alterthumswissenschaft in alphabetischer Ordnung. Ed. A. Friedrich von Pauly et al. Stuttgart:

Sallustis. *Histories*. (Sall. *Hist*.). *Sallust*. Çev. J. C. Rolfe, London: 1921.

Sallustis. *The Histories I-II.* Çev. P. McGushin. Oxford: 1992-1994.

Strabon. *Geographika*. (Strab). *The Geography of Strabon*. Çev. H. L. Jones. London: 1957.

Strabon. *The Geography of Strabo: Book I-II*. H. L. Jones, Vol. I. London: 1960.

Strabon. *Geographika*. Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: Kitap XII-XIII- XIV)*. Çev. Adnan Pekman. İstanbul: 2005.

Strabon. *Geographika, Band 3, Buch IX–XIII: Text und Übersetzung*. Ed. F. Radt. Göttingen: 2004.

Suetonius, *De vita Caesarum*. (*On İki Caesar'ın Yaşamı)*. Çev. F. Telatar – G. Özaktürk. Ankara: 2008.

Tacitus. *Annales*. (*Annals The reigns of Tiberius, Claudiu, and Nero)*. Çev. J.C. Yardley. Oxford-New York: 2008.

Tacitus. *The Histories I-III*. Çev. C. H. Moore. London: 1962 - 1970.

Tacitus. *The Histories*. Çev. D. S. Levene. Oxford - New York: 2008.

Theophrastos *Historia Plantarum.* (Theophr. *hist. plant*). *Enquiry into Plants*. Ed. A. Hort. Cambridge: 1968.

Zosimos. *Historia Nova* (Zos. *Hist Nov.*). *New History*. Çev. R. T. Ridley. Australia: 1982.

Zosimos. *Histoire Nouvelle*. Ed. F. Paschoud. Paris: 1989.

Modern Literatür

Akdoğar, H. Tuğba - Tezcan, Mehmet. "Type Parlant Coins of the Cities of Asia Minor in the Archaic and Classical Periods". *The Journal of Signum, International Society for Mark Studies*. 1. (2013) s. 28-42.

Akdoğar, H. Tuğba *Ammianus'un Karadeniz Tasviri: Ammiani Descripto Ponti Euxini (Ammianus Marcellinus Rerum Gestarum Kitap XXII, Bölüm 8)*. Karadeniz Teknik Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Trabzon: (2014).

Akdoğar, H. Tuğba "Latin Edebi Kaynakları I: Ammmianus Marcellinus ve Eseri XXII. Kitap, 8. Bölüm Üzerine Bazı Notlar (Ammianus Marcellinus, Rerum Gestarum, XXII.8.1-49)". Eds. Çelgin, A. Vedat- Akyürek Şahin, N. Eda. *Eskiçağ Yazıları*. 10. (2016) s. 283-321. İstanbul.

Aktaş, E. *Roma İmparatorluk Dönemi'nde Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi Yerleşimleri*. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi), Aydın: 2018.

Allen, W. S. "The Name of the Black Sea in Greek". *CQ*. XLI. (1947). s. 86-88.

Anderson, J. G. *Studia Pontica I: A Journey of Exploration in Pontus*. Bruxelles: 1903.

Anderson, J. G. vd. *Studia Pontica III: Recucil des inscriptions greeques et latines du Pont et de I'Armenie*. Bruxelles: 1910.

Anderson, J. G. "The Eastern Frontier under Augustus", *The Auigustan Empire, 44 B.C.-A.D. 70. Cambridge Ancient History X*. Ed. S. A. Cook et al. Oxford-New York: (1979) s. 239-283.

A. Anthony. "Annal 14.26 and the Armenian Settlement of A.D. 60". *Classical Quarterly*. 29 / 2. (1979) s. 465-469.

Arslan, Murat. "Kolkhis Bölgesi'nin Tarihi Coğrafyasına İlişkin Bazı Notlar". *Arkeoloji ve Sanat*. 97. (2000) s. 26-40.

Arslan, Murat (Çev.). *Arrianus'un Karadaeniz Seyahati*. İstanbul: 2005.

Arslan, Murat. "Pontos'tan Karadeniz'e: Bir Adlandırmanın Ardındaki Önyargılar, Varsayımlar ve Gerçekler" *Olba*. XIV. (2006). s. 75-91.

Arslan, Murat. *Roma'nın Büyük Düşmanı Mithradates VI Eupator*, Odin Yayıncılık, İstanbul 2007.

Arslan, Murat. "Trapezus Sikke Darpları". *Belleten*. LXXII/265. (2008). s. 707-759.

Arslan, Murat. "Arrianus'un Karadeniz Seyahati'ne İlişkin Bazı Notlar". *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*. Ed. M. Nezih Başgelen. 33/137. (2011). s. 89-100.

Arslan, Murat. "Küçük Asya Yerel Historiograflarına Bir Örnek: Herakleia Pontike'li Memnon ve Eseri. *Olba*. XX. (2012). s. 383-405.

Arslan, Melih. "Trapezus Sikke Darpları". *Belleten*. LXXII / 265. (2008) s. 707-746.

Atasoy, S. *Amisos: Karadeniz Kıyısında Antik bir Kent*. Samsun: 1997.

Austin, Mitchel. *The Hellenistic World: From Alexander to the Roman Conquest: A Selection of Ancient Sources in Translation*. Cambridge – New York: 2006.

Baumgarten, S. Jakob vd. *A Supplement to the English Universal History Volume II: An Essay Account Given By Herodotus and Pliny of the Ancients Scythians and Some Scythian Words and Custums Mentioned by Thouse Authors.* London: 1760.

Baz, Ferit. "Considerations for the Administration of the Province Pontus et Bithynia during the Imperial Period". *Cedrus*. 1. (2013) s. 261-284.

Bekker, N. Tønnes, *Urban Life and Local Politics in Roman Bithynia: The Small World of Dio Chrysostomos*. Aarhus: 2008.

Bıjışkyan, P.M. *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası 1817-1819*. Çev. H. D. Andreasyan. İstanbul: 1969.

Bilgin, Mehmet. "Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Etnik Tarihi Üzerine". *Trabzon Tarihi Sempozyumu (Trabzon 6-8 Kasım 1998) Bildirileri*. (1999) s. 47-87 Trabzon: 1999.

Bivar, A. D. "The Political History of Iran under the Arsacid". *The Seleucid, Parthian and Sasanian Period, The Cambridge History of Iran*. III /1. Ed. E. Yarshater, Cambridge - New York: (1983) s. 21-99.

Bloom, J. James. *The Jewish Revolts Againts Rome, A.D. 66-135: A Military Analysis*. London: 2010.

Bostan. İ. "Rize", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 35. İstanbul: (2008) s. 147-151.

Bosworth, A. B., "Arrian and Alani". *Harvard Studies in Classical Philology*. 81. (1977) s. 217-225.

Braund, David. "Coping with the Caucasus: Roman Responses to Local Conditions in Colchis". *The Eastern Frontier of the Roman Empire (Proceedings of a Colloquium held at Ankara in September 1988).* Ed. D. H. French-C.S. Lightfoot. Ankara: (1989) s. 31-43.

Braund, David- Sinclair, T. "Pontus-Phasis". *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*. Ed. Richard J. A. Talbert. Princeton: (2000) s. 1226-1242.

Brennan, Peter. "Verona List (Laterculus Veronensis)". *The Oxford Dictionary of Late Antiquity II*. Ed. O. Nicholson. Oxford: (2018) s. 1556.

Bryer, A. *The Empire of Trebizond and the Pontos*. London: 1980.

Bryer, A.-Winfield, D. *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos I-II*. Dumbarton Oaks Studies XX, Washington: 1985.

Callieri, Pierfrancesco. "La Presunta via Commerciale Tra L'India e Roma Attraverso L'Oxus e il Mar Caspio Nuovi Dati diDiscussione". *Topoi*. 11. (2003) s. 537- 545.

Campbell, J. B. *The Emperor and the Roman Army: 31 BC - AD 235,* Oxford 1984.

Campbell, J. B. "War and Diplomacy: Rome and Parthia, 31 BC-AD 235". *War and Society in the Roman World, Leicester-Nottingham Studies in Ancient Society*. 5. Ed. J. Rich-G. Shipley. London-New York: (1993) s. 213-240.

Can, B. "Antik Kaynaklar Işığında Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi Tarihi ve Kültürel Coğrafyası". *Doğudan Yükselen Işık Arkeoloji Yazıları*. Haz. B. Can-M. Işıklı. İstanbul: 2007. s. 189-206.

Chamoux, F. *Hellenistic Civilization*, Çev. Margaret Roussel. Oxford: 2002.

Champlin, E. *Nero.* Cambridge et al.: 2003.

Charlesworth, M. P. *Trade Routes and Commerce of the Roman Empire*. Cambridge: 1924.

Charlesworth, M. P. "Nero: Some Aspects". *The Journal of Roman Studies*. 40 / 2. (1950) s. 69-76.

Chaumont, Marie-Louise. "L'Arménie entre Rome et l'Iran I. De l'avènement d'Auguste a l'àvènemet de Diocletion". *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*. II / 9. (1976) s. 71-194.

Chotzakoglou, C. G. "Harbors and sea-routes of the Black Sea According to Greek Hagiographical Texts". *Medieval Ports in North Aegean and the Black Sea International Symposium (Thessalonike 4-6.12.2013)*. Thessalonike: 2013. s. 94-100.

Cumont, F. "L'Annexion du Pont Polémoniaque et de la Petite Arménie", *Anatolian Studies Presented to Sir William Mitchell Ramsay*. Ed. W.H. Buckler-W.M. Calder. London-New York: (1923) s. 109-119.

Cumont, F.-Cumont, E. *Studia Pontica II: Voyage d'exploration archéologique dans le Pont et la Petite Arménie*. Bruxelles: 1906.

Çiğdem, S.-Emir, O. "Geç Hellenistik Dönemde Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nin Stratejik Önemi". *Çayeli'nden Erzurum'a Yrd. Doç. Dr. Cemil Kutlu Armağan Kitabı*. Eds. S. Kılıç - A. S. Yıldırım. Erzurum: (2016) s. 227-247.

Çiğdem, S. "Eskiçağ'da Trabzon Limanı: Askeri ve Ekonomik Yönden Gelişimi ve Doğu-Batı İlişkilerindeki Rolü". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 10 / 2. (2007) s. 133-155.

Dabrowa, Edward. "Le limes Anatolien et la frontiére caucasienne au temps des Flavines". *Klio*. 62. (1980) s. 379-388.

Dağlı, Yücel. "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Trabzon". *Trabzon Tarihi Sempozyumu* (6-8 Kasım 1998). Trabzon: (1999) s. 287-302.

Dan, Anca. "The Black Sea as a Scythian Bow". *Exploring the Hospitable Sea: Proceedings of the International Workshop Black Sea in Antiquity*. Ed. Manolis Manoledakis. Thessaloniki: (21-23 September 2012) Oxford: (2013). s. 39-58.

Danoff, Chr. M. "Pontos Euxseinos". *RE*. Suppl. IX. (1962) s. 865-1175.

Debevoise, Nielson Carel. *A Political History of Parthia*. Chicago: 1968.

Demir, M. "Antik Dönemde bir Doğu Karadeniz Kavmi: Khalybler". *Giresun ve Uluslararası Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildiriler (09-11 Ekim 2008)*. Eds. H. Çal vd. (2009) s. 67-78.

Demir, Muzaffer. "The Images and Origins of Amazons in Ancient Greek Texts" *Ömer Çapar'a Armağan*. Eds. M. Ali Kaya - A. Sina. Ankara: (2012) s. 75-93.

Denizhanoğulları A. 22.03.2013 tarih - 15 nolu. *Rize İli, Merkez İlçesi, Bozukkale Köyü Yalı Mevkii Pafta 1, Parsel 17'de Yer Alan Kale Kalıntısı* Başlıklı Rapor. Rize Müze Müdürlüğü. Rize: 2013.

Den Boeft, J. vd. *Philological and Historical Commentary on Ammianus Marcellinus XXII*. Netherlands: 1995.

Doğancı, K. "Strabon'a Göre Antikçağda Amaseia ve Çevresi". *Journal of the Black Sea Studies.* XV / 58. (2018). s. 1-25.

Doğancı, K. "Antikçağ'da Karadeniz Bölgesi'ndeki Limanların Bölgenin Ticari ve Ekonomik Hayatına Katkıları". *Anadolu'nun Eski Çağlarında İktisadi ve Zirai Hayat*, Eds. L. G. Gökçek vd. İstanbul: (2018) s. 673-705.

Doğancı, K. "Antik Çağ'da Pontos Sahil Kentlerini İç Bölgelere Bağlayan Kara Yolları". *Journal of History School*. 13 / XLIV. (2020) s. 129-156.

Doğanay, Serkan. *Trabzon Limanı ve Hinterlandı*. Ankara: 2014.

Dowden, Ken. "The Amazons: Development and Functions" *Rheinisches Museum*. 140. (1997) s. 97-128.

Drakoulis, D.P. "Regional Transformations and the Settlement Network of the Coastal Pontic Provinces in the Early Byzantine Period". *The Black Sea, Paphlagonia, Pontus and Phrygia in Antiquity: Aspects of Archaeology and Ancient History*. Ed. G. R. Tsetskhladze. Oxford: (2012) s. 79-95.

Drews, R. "The Earliest Greek Settlements on the Black Sea". *The Journal of Hellenic Studies*. 96. (1976) s. 18-31.

Drews, R. "Karadeniz'de En Eski Grek Yerleşmeleri". *Tarih Araştırmaları Dergisi*. XV / 26. (1991). s. 303-327.

Dürüşken, Çiğdem-Özbayaoğlu, Erendiz (Çev.). *Genç Plinius'un Anadolu Mektupları*. İstanbul: 2001.

Ehrhardt, Norbert. *Milet und seine Kolonien*. Frankfurt-Bern-New York: 1983.

Emir, Osman. "Grek Kolonizasyon Dönemi'nde Karadeniz'de önemli bir Geçim Kaynağı: Köle Ticareti", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 11, 2011, s. 9-28.

Emir, Osman. "Eskiçağ'da Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Jeopolitik Önemi". *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*. 13 / 13. (2012) s. 9-26.

Emir, Osman. "M.Ö. VI. Yüzyılda Samsun ve Çevresinde Kolonizasyon Faaliyetleri". *Samsun Sempozyumu (13-16 Ekim 2011)* 3. (2012) s. 663-672.

Emir, Osman. "Antik Dönemde Karadeniz'de Deniz Ticareti ve Başlıca İhraç Ürünleri". *Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu IV Doğu Karadeniz Bildiriler Kitabı*. İstanbul: (2012) s.165-178.

Emir, Osman. *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Pontos: MÖ IV. yüzyıl-MS III. yüzyıl*, Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Trabzon: 2014.

Erciyas, Deniz Burcu. *Studies in the Archaeology of the Hellenistic Pontos: The Settlement, Monuments and Coinage of Mithradates VI and His Predecessors*. Cincinnati Üniversitesi, (Doktora Tezi), Cincinnati: 2001.

Erhat, A. *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: 1999.

Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi II*, Haz. Z. Kurşun vd. İstanbul: 1999.

Fallmerayer, J. P. *Trabzon İmparatorluğunun Tarihi*. Çev. Ahmet Cevat Eren. Ankara: Türk 2011.

FGRG 171 (*Hekataios*). *Brill's New Jacoby*. Ed. Ian Worthington. (Online database)

Fletcher, William G. "The Pontic Cities of Pompey the Great". *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*. 70. (1939) s.17-29.

French, D.H. *Roman Roads & Milestones of Asia Minor: Roads on the Itineraria*, vol. 4.1. British Institute at Ankara- Electronic Monograph 9. Ankara: 2016.

Frye, Richard N. *The Heritage of Persia*. London: 1962.
Frye, Richard N. *The History of Ancient Iran*. München: 1984.
Gaciyev, Murtuzali. "Strabo o Karavannoy torgovle Aorsov". Doroga *Strabona kak çast' velikogo şelkovogo puti, Materialı mejdunarodnoy konferentsii.* Ed. S. G. Klyaştornıy-Ş. M. Mustafayev. Samarkand-Taşkent: (2009) s. 25-30.
Gamkrelidze, G. *Researches in Iberia-Colchology*. Ed. David Braund. Georgia: 2012.
Gardner, Percy. *The Coins of the Greek and Scythic Kings of Bactira and India in the British Museum*. Chicago: 1966.
Garsoïan, Nina. "The Aršakuni Dynasty". *The Armenian People from Ancient to Modern Time I: The Dynastic Period, From Antiquity to the Fourteenth Century*. Ed. R. G. Hovannissian. New York: (1997) s. 63-94.
Goldsworthy, Adrian Keith. *In the Name of Rome: The Men Who Won the Roman Empire*. London: 2003.
Goodman, Martin. *The Ruling Class of Judaea: The Origins of the Jewish Revolt Aganist Rome A.D. 66-70*. Oxford: 1987.
Goşgarli, Goşgar. "İz istorii izuçeniya 'Dorogi Strabona' v Azerbaydjane". *Doroga Strabona kak çast' velikogo şelkovogo puti, Materialı mejdunarodnoy konferentsii.* Ed. S. G. Klyaştornıy-Ş. M. Mustafayev. Samarkand-Taşkent: (2009) s. 31-38.
Graves, R. *Yunan Mitleri*. Çev. U. Akpur. İstanbul: 2004.
Gregory, T. E. *Bizans Tarihi.* Çev. E. Ermet. İstanbul: 2008.
Griffin, Miriam T. *Nero: The and of a Dynasty*. Oxford-New York: 1984.
Graauw, Arthur. "Catalogue of Potential Ancient Ports in the Black Sea". *Méditerranée*, 126. (2016) s. 129-144.
Grosso, F. "Aspetti della Politica Orientale di Domiziano". *Epigraphica*. 16. (1954) s. 117-179.
Grousset, René. *Başlangıçtan 1071'e Ermenilerin Tarihi*. Çev. Sosi Dolanoğlu. İstanbul: 2005.
Gulyamov, Ya. G. "Rabovladel'çeskiy Period". *İstoriya Horezma s drevneyşih vremen do naşih dney*. Taşkent: (1976) s. 35-42.
Güveloğlu, Ali. "Doğu Karadeniz'de Yaşam; Kaleler ve Yollar". *IV. Uluslararası Karadeniz Kalkınma Kurultayı (31 Ekim-1 Kasım 2012)*. Ankara: (2013) s. 175-183.

Güveloğlu, Ali. "Antik Çağ'da Karadeniz'de Balık ve Balıkçılık". *Geçmişten Günümüze Samsun-Canik ve Değerleri II*. Ed. Osman Köse. Samsun: (2013) s. 727-742.

Habicht, C. *The Hellenistic Monarchie: Selected Papers*. Oxford - New York: 2006.

Hammond, M. "Corbulo and Nero's Eastern Policy". *Harward Studies in Classical Philogy*. 45. (1934) s. 81-104.

Heather, Peter. *Gotlar.* Çev. Erkan Avcı. Ankara: 2012.

Heil, Matthäus. *Die Orientalische Aussenpolitik des Kaisers Nero*. Münih: 1997.

Henderson, Bernard William. *The Life and Principate Emperor Nero*. London: 1903.

Hind, J. G. F. "The Middle Years of Nero's Reign". *Historia.* 20 / 4. (1971) s. 488- 505.

Højte, Jakop Munk. "The Administrative Organisation of the Pontic Kingdom". *Mithradates VI and the Pontic Kingdom.* Ed. Højte Jakop Munk. Denmark: (2009) s. 95-108.

Isaac, Benjamin H., *The Limits of Empire: The Roman Army in the East*, Oxford 1990.

IGR = *Inscriptiones Graecae ad res Romanas Pertinentes I-IV*. Eds. R. Cagnat-J. Toutain. Paris: 1906–1928.

Işık, Adem. *Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi*. Ankara: 2001.

Itinerarium Antonini (*Itin. Ant.*). *Itinerarium Antonini Augusti et Hierosolymitanum*, Eds. G. Parthey-M. Pinder. Berolini: 1948.

İnan, F. "Arrianus'un 'Arriani Periplus Ponti Euxini / Arrianus'un Karadeniz Seyahati' Adlı Eserine Göre Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki Küçük Limanlar". *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*. 24. (2018) s. 155-182.

Jones, Arnold Hugh Martin. *The Cities of the Eastern Roman Provinces.* Oxford: 1998.

Juntunen, K. "The Arrogant Armenian-Tiridates (Bagratuni) in Cassius Dio and Movses Khorenats'ı". *Arctos.* 47. (2013) s. 153-172.

Kabaağaç, Sinan - Alova, Erdal. *Latince Türkçe Sözlük*. İstanbul: 1995.

Kallet-Marx, Robert. *Hegemony to Empire: The Development of the Roman Imperium in the East from 148 to 62 BC*. Berkeley et al.: 1995.

Karakuzulu, Zerrin. "Cehennemağzı (Krdz. Ereğli) Mağaraları'nın Turizm Coğrafyası Açısından Önemi". *Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. II. / 28-29. (2002) s. 227-243.

Karatay, Osman. "'Kara Deniz' İsmi: Hazar ve Bulgar Boyutundan Bir Bakış". *Karadeniz*. 2. (2009) s. 53-75.

Karatay, Osman. "On the Origins of the Name fort he Black Sea". *JHG*. 37. (2011) s. 1-11.

Karpuz, Haşim. *Rize*. Ankara: 1997.

Kaya, Elmas. "Trabzon İl Merkezindeki Kurtarma Kazısında Ortaya Çıkan Buluntular". *Müze Kurtarma Kazıları (27-29 Nisan 1998 Antalya)*. (1998) s. 312-314.

Kaya, Mehmet Ali. "Anadolu'da Roma Egemenliği ve Pompeius'un Siyasal Düzenlemeleri". *Tarih İncelemeleri Dergisi*. XIII. (1998) s.161-173.

Kaya, Mehmet Ali. *Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi*. İzmir: 2005.

Kaya, Mehmet Ali. "Anadolu'da Pers Satraplıkları: Kuruluş, Yönetim ve Etnik Yapı" *Cedrus*. VI. (2018). s. 159-179.

Keçiş, Murat. *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler (1204-1404)*. Ankara: 2013.

Keppie, Lawrence. *Understanding Roman Inscriptions*. Baltimore: 1991.

Kınacı, M. "Antikçağda Pontos Bölgesi'nin Tarihsel Coğrafyası". *Cedrus*. III. (2015) s. 181-229.

Kınacı, M.- Boyana, H. "Klasik ve Hellenistik Dönemde Pontos Bölgesi'nde Üretim ve Ticaret." *Tarih Araştırmaları Dergisi*. 38 / 66 (2019). s. 97-115.

King, Charles. *The Black Sea: A History*. Oxford: 2004.

King, Charles. *Karadeniz*. Çev. Z. Kılıç. İstanbul: 2008.

Keskin, A. *Amisos Şehrinin Tarihi: Roma İşgaline Kadar Amisos ve Çevresi*. Berlin: 2011.

Koshelenko, G.A- Pilipko V.N. "Parthia", *History of Civilizations of Central Asia II: The Development of Sedentary and Nomadic Civilizations: 700 B.C. to A.D. 250*. Ed. János Harmatta. Oxford: (1994) s. 131-150.

Kökten, Kılıç. "Anadolu'da Prehistorik Yerleşim Yerlerinin Dağılışı Üzerine Bir Araştırma". *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 10/ 3-4, (1952), s. 167-188.

Köroğlu, Kemalettin. "Urartu Krallığı'nın Kuzey Yayılımı ve Qulha Ülkesinin Tarihi Coğrafyası". *Belleten*. LXIV / 241. (2001). s. 717-57.

Köse, B. A. "Ortaçağda Rize ve Çevresinin Tarihi Coğrafyası Hakkında Bir Değerlendirme". *History Studies*. 6 / 4. (2014) s. 71-86.

Kulikowski, Michael. *Rome's Gothic Wars: From the Third Century to Alaric*. London-New York: 2007.

Liddell, H. G. - Scott, R. (Haz.) *A Greek-English Lexicon with a revised Supplement*. Oxford: 1996.

Long, G. "Athenae". *Dictionary of Greek and Roman Geography I*. Ed. W. Smith. Boston: 1870. s. 255.

Macro, Anthony D. "The Cities of Asia Minor under the Roman Imperium". *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*. II / 7.2. (1980) s. 659-698.
Magie, D. *Roman Rule in Asia Minor*. Pricenton: 1950.
Malitz, Jürgen. *Nero*. Oxford: 1999.
Manandian, Hakop A. *The Trade and Cities of Armenia in Relation to Ancient World Trade.* Çev. N. Garsoian. Lisbon: 1965.
Marek, Christian. "Hellenisation and Romanisation in Pontos-Bithynia: An Overview". *Mithradates VI and the Pontic Kingdom.* Ed. J. M. Højte. Denmark: (2009) s. 35-46.
Marek, Christian. *Geschichte Kleinasiens in der Antike*. München: 2010.
Marshall, John. *Taxila: An İllustrated Account of Archaeological Excavations*. Mortilal Bonarsidas: 1975.
Mayor, Adrienne. *Mithradates, Zehirlerin Kralı: Roma'nın En Acımasız Düşmanının Hayatı ve Efsanesi*. Çev. Gürkan Ergin. İstanbul: 2013.
McGing, B. C. *The Foreign Policy of Mithridates VI Eupator King of Pontos*. Leiden: 1986.
Merkelbach, R. - Stauber, J. *Steinepigramme aus dem griechischen Osten, Band II: die Nordküste Kleinasiens (Marmarameer und Pontos)*. München-Leipzig: 2001.
Mitchell, Stephen. *Anatolia I: Land, Man and Gods in Asia Minor, the Celts in Anatolia and the Impact of the Roman Rule*. Oxford: 1995.
Mitchell, S. "Pontus Polemoniacus (Polemonianus)". *The Oxford Dictionary of Late Antiquity II*. Ed. O. Nicholson. Oxford: (2018) s. 1207.
Mitford, T. B. "Cappadocia and Armenia Minor: Historical Setting of the Limes". *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*. II/ 7.2 (1980) s. 1170-1228.
Mitford, T. B. *East of Asia Minor: Rome's Hidden Frontier I-II*. New York: 2018.
Moorhause, A. C. "The Name of the Euxine Pontus Again" *CQ*. XXXIV. (1940) s. 123-148.
Nadjafova, İ. "O Roli Kaspiya v Mejdunarodnoy Torgovle (po Strabonu)". *Doroga Strabona kak çast' velikogo şelkovogo puti, Materialı mejdunarodnoy konferentsii.* Ed. S.G.Klyaştornıy-Ş.M. Mustafayev. Samarkand-Taşkent: (2009) s. 78-83.
Oktan, Mehmet. "Roma Cumhuriyet Döneminde Pontos'da Yapılan Düzenlemeler". *Anadolu (Anatolia)*. 34. (2008) s. 47-75.
Olshausen, E.-Savvidis, K. "Trapezus". *Brill's New Pauly Antiquity*. Eds. C.F. Salazar - D. E. Orton. 14. (2009) s. 865-6.

Olshausen, Eckart. *Historisch-geographischte des Pontischen und Armenischen Reiches. Teil I; Untersuchungen zur historischen Geographie von Pontos unter den Mithradatiden*. Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients 29/1. Wiesbaden: 1984.

Olshausen, Eckart. *Einführung in die Historische Geographie der Alten Welt*. Darmstadt: 1991.

Olshausen, Eckart. "Paryadres", Eds. H. Cancik - H. Schneider. *Brill's New Pauly.* 10. (2007) s. 582.

Öktem, Filiz. *Uygulamalı Latin Dili*. İstanbul: 1996.

Özgüler, Samet (Çev.). *Ammianus Marcellinus: Roma Tarihi*. İstanbul: 2019.

Özkan, Süleyman – Çakır, Mustafa. "Rize'de Bulunan Tunç Baltalar" *Tarih İncelemeleri Dergisi*. 15/1. (2000) s. 87-94.

Payaslian, Simon. *History of Armenia: From the Origins to the Present.* New York: 2007.

Payne, M. R. *Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu*. İstanbul: 2006.

Pekkanen, T. "The Pontic Civitates in the Periplus of the Anonymus Ravennas". *Arctos*. XIII. (1979) s. 111-128.

Petersen, L. I. R. *Siege Warfare and Military Organization in the Successor States (400-800 ad)*, 91. Leiden - Boston: 2013.

Petratos, A. *Defensive Architecture in the Black Sea Region during the Age of Justinian I*, International Hellenic University - Black Sea Cultural Studies, Unpublished MA Thesis. Thessaloniki: 2015.

Petropoulos E. K. *Hellenistic Colonisation in Euxeinos Pontos: Penatrotion, Early Establishment, and the Problema of the 'empirion' revisited*. Oxford: 2005.

Podossinov, A.V. "Bithynia, Paphlagonia and Pontus on the Tabula Peutingeriana". *The Black Sea, Paphlagonia, Pontus and Phrygia in Antiquity*, Ed. G. R. Tsetskhladze Oxford: (2012) s. 203-206.

Puri, B. N. "The Kushans", *History Civilization of Central Asia, Vol. III, The Development of Sedentary and Nomadic Civilization: 700 B.C to A.D.* Ed. J. Harmatta. Unesco: (1994) s. 239-255.

Ramsay, W. M. *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*. Çev. M Pektaş. İstanbul: 1960.

Rapen, K., "Torgovıy put' iz İndii k Pontu u Strabona: Mejdu Kartografiçeskim Mirajom i Arheologiçeskoy Real'nosti". *Doroga Strabona kak çast' velikogo şelkovogo puti, Materialı mejdunarodnoy konferentsii. E*d. S. G. Klyaştornıy-Ş.M. Mustafayev. Samarkand-Taşkent: (2009) s. 96-119.

Rostovtzeff, M. I. *Iranians and Greeksin South Russia*. London-New York: 1922.
Rudick, Vasily. *Political Dissidence Under Nero: The Price of Disssimulation*. London-New York: 1993.
Ryan, C.W. *A Guide to the Known Minerals of Turkey*, Ankara: 1960.
Salvini, Mirjo. *Urartu Tarihi*. Çev. B. Aksoy. İstanbul: 2006.
Saprikin, Sergey Yu. *Pontiyskoe Tsarstvo: Gosudarstvo grekov i varvarov v Priçernomor'e*. Moskva: 1996.
Sarıkaya, S. "Arrianus'un 'İskender'den Sonraki Olaylar' Adlı Eseri". *Cedrus*. I. (2013) s. 329-345.
Schlude, J. M. *Rome, Parthia and Empire: The First of Roman–Parthian Relations*. California Üniversitesi, (Doktora Tezi), California: 2009.
Schmitz, L. "Rhizius", *Dictionary of Greek and Roman Geography II*, Ed. W. Smith. London: (1872) s. 710.
Schmitz, L. "Rhizius", *Dictionary of Greek and Roman Geography II*, Ed. W. Smith. London: (1872) s. 711.
Seeck, O. (Ed.). N*otitia Dignitatum: Accedunt Notitia Urbis Constantinopolitanae et Laterculi Prouinciarum*. Berlin: 1876. s. 247-253.
Seyfarth, Wolfgang. *Ammianus Marcellinus: The later Roman Empire (AD 354-378*). Selected and Translated by W. Hamilton with an Introduction and Notes by A. Wallace-Hadrill, Oxford - New York: 1986.
Sherk, Kenneth Robert. "Roman Galatia: The Governors from 25 B.C. to A.D. 114". *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt.* II,/ 7.2. (1980) s. 954-1052.
Shotter, David. *Nero.* London-New York: 1997.
Sobol, Donald J. *Yunan Mitolojisinde Amazonlar*. Çev. Burcu Yumrukçağlar. Ankara: 1999.
Speidel, M.A. "The Development of the Roman Forces in Northeastern Anatolia. New evidence for the history of the exercitus Cappadocicus", *Heer und Herrschaft im Römischen Reich der Hohen Kaiserzeit*. Stuttgart: 2009. s. 595-631.
Starr, G. Chester. *The Roman Imperial Navy: 31 B.C.-A.D. 354.* Ithaca: 1941.
Syme, Ronald. *Anatolica: Studies in Strabo.* Ed. Anthony R. Birley. Oxford: 1995.
Şerkova, T. A. *Egipet i Kuşanskoe Tsarstvo (torgovlıe i kul'turnıe kontaktı*). Moskova: 1991.

Süleymanova, Sevda. "'Kaspiyskiye Vorota' V Albanskoy oblasti Lpiniya", *Doroga Strabona kak çast' velikogo şelkovogo puti, Materialı mejdunarodnoy konferentsii E*d. S.G.Klyaştornıy-Ş.M. Mustafayev. Samarkand-Taşkent: (2009) s. 123-137.

Tabula Peutingeriana. (*Tab. Peut*). *Peutingersche Tafel*, Ed. Konrad Miller. Stuttgart: 1962.

Talbert, R. J. A. (Ed.). *Barrington Atlas of the Greek and Roman World I-II*, Princeton – Oxford: 2000.

Talbert, J. A. Richard (Ed.) *Map-By-Map Directory to Accompany, Barrington Atlas the Greek and Roman World*. Princeton: 2000.

Tekin, Oğuz. *Antik Nümismatik ve Anadolu*. İstanbul: 2008.

Tellioğlu, İbrahim. *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*. Trabzon: 2007.

Tellioğlu, İbrahim. *Kommenosların Karadeniz Hâkimiyeti Trabzon Rum Devleti (1204-1461)*. Trabzon: 2009.

Temür, Akın. "Antikçağdan Günümüze Amazonlar". *Samsun Sempozyumu (13-16 Ekim 2011)*. s. 69-82. Samsun: 2012.

Texier, Charles. *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi III*. Çev. Ali Suat. Ankara: 2002.

Tezcan, Mehmet. "Eskiçağ'da Roma İmparatorluğu'nun Karadeniz Bölgesi vasıtasıyla Hindistan ve Çin ile Ticareti". *Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya*. Trabzon: (2012) s. 129-178.

Topaloğlu, Y. *Kuzeydoğu Anadolu'da Urartu Mirası*. Atatürk Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Erzurum: 2009.

Tourneford, J. P. *Tournefort Seyahatnamesi*. II. Kitap, Çev. T Tunçdoğan. İstanbul: 2008.

Tsetskhladze, G. R. "Greek Colonisation of the Black Sea Area: Stages, Models and Native Population". *The Colonisation of the Black Sea Area, Historical Interpretation of Archaeology*. Ed. G. R. Tsetskhladze. Stuttgart: (1998) s. 9-68.

Tsetskhladze, G. R. Tsetskhladze, G. R. "Greek Penetration of the Black Sea" *The Archaeology of Greek Colonisation, Essays Dedicated to Sir John Boardman*. Eds. G. R. Tsetskhladze ve F. De Angelies s. 111-136. Oxford: 1994.

Uggeri, G. "La cronologia del Periplo del Ponto Eusino dello Pseudo-Scilace e gli interessi di Atene nel Mar Nero nel IV secolo a.C.". *Mare internum: archeologia e culture del Mediterraneo*. 1. (2009) s. 65-76.

Umar, Bilge. *Türkiye'deki Tarihsel Adlar: Türkiye'nin Tarihsel Coğrafyası ve Tarihsel Adları Üzerine Alfabetik Düzende Bir İnceleme*. Ankara: 1993.

Umar, Bilge. *Pontos*. İstanbul: 2000.

Umar, Bilge. *Paphlagonia: Bir Tarihsel Araştırma ve Gezi Rehberi*. İstanbul: 2007.

Ünsal, Veli, "Doğu Karadeniz'in Tarihi Coğrafyası". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 8 / 2. (2006) s. 129-144.

Van Kooten, George H. "The Jewish War and the Roman Civil War of 68–69 C.E.: Jewish, Pagan, and Christian Perspectives". *The Jewish Revolt against Rome: Interdisciplinary Perspectives.* Ed. Mladen Popovićs. Boston: (2011) s. 419- 450.

Van Wijlick, H. A. M. *Rome and the Near Eastern Kingdoms and Principalities, 44-31 BC: A Study of Political Relations during Civil War*. Durham Üniversitesi. Durham: 2013.

Warmington, E. H. *The Commerce between the Roman Empire and India.* Delhi: 1974.

Wellesley, K. "The Extent of the Territory added to Bithynia by Pompey" *Rheinisches Museum für Philologie*. 96. (1953) s. 292-318.

Wesch-Klein, Gabriele. "Bithynia, Pontus et Bithynia, Bithynia et Pontus - Ein Provinzname im Wandel der Zeit". *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*. 136. (2001) s. 251-256.

Wheeler, Everett L. "Roman Fleets in the Black Sea: Mysteries of the Classis Pontica". *Acta Classica*. LV. (2012) s. 119-154.

Wiedeman, Thomas Ernst Josef. "Tiberius to Nero". *Cambridge Ancient History X*, Ed. Alan K. Bowman et al. New York: (2008) s. 198-255.

Wiessemann, Michael. "Rom und Das Kaspische Meer". *Rheinisches Museum für Philologie.* 127 / 2. (1984) s. 166-173.

Wijsman, Henri J. W. *Valerius Flaccus Argonautica Book V: A Commentary.* Leiden et al. 1996.

Wilson, D.R. *The Historical Geography of Bithynia, Paphlagonia and Pontos in the Greek and Roman Periods*. Oxford University - Unpublished PhD Thesis. Oxford: 1960.

Wojan, Franck. "Trapézonte du Pont sous l'Empire romain: étude historique et-corpus monétaire".*Revue Numismatique*. 162. (2006) s. 181-229.

Yılmaz, Emine – Karamahmut, Selvet. 04.09.2007 tarih - 79 nolu, *Çamlıhemşin İlçesi Dikkaya Köyü Tunç Çağıvkaya-Yamaç Yerleşmesi Tescil Talebi* Başlıklı Rapor. Rize Müze Müdürlüğü. Rize: 2007.